

تعزیه شمر و عباس

یکی از دستکاهای جالب تعزیه - لااقل بخاطر شکل استثنائیش - تعزیه نامه «شمر و عباس» اثر «میرزا کاشانی» است.

نسخه اصلی و دست نخورده این تعزیه نامه (مثل هر تعزیه نامه دیگر) بدست ما، و شاید هیچکس دیگر، نیست، تا بتواند مورد بازدید و نقد دقیق - از جنبه نمایشی - واقع شود. ولی متن حاضر هم (که تا این زمان معتبرترین متن این نمایش نامه است) میتواند با احتیاط مورد چنین بازبینی قرار گیرد.

ساختمان و حادثه این نمایشنامه ساده و نسبتاً منطقی است؛ در کر بلاشمر با دیگر سرداران مشورتی درباره جنگ فردا با امام می کند، تصمیم می گیرند که حضرت عباس (ابوالفضل، برادر امام) را بفریبند و بسوی خود جلب کنند. شمر باین ماموریت میرود، ولی وعده های او برای فریفتن حضرت عباس موثر واقع نمیشود و باز می گردد. در واقع حضرت عباس اینجا مظهر وفاداری نسبت بحقیقتی است که به آن ایمان دارد. زمینه وقوع داستان شب است، و این تعزیه نامه خصوصاً از جهت توصیف و خلق آتمسفر و نقاشی شب ظلمانی در ابتدای متن جالب است. بر این زمینه، داستان سه مرحله خود (پیش واقعه، واقعه، نتیجه) را میگذارند؛ پیش واقعه از گفتار یکنفری شمر، سپس مکالمه چند نفری سرداران، و حرکت شمر و خواندن حضرت عباس برای گهتکو تشکیل شده است. واقعه سراسر گفتگوی دو نفری شمر و حضرت عباس است، و نتیجه گفتار یکنفری کوتاهی است از حضرت عباس.

در قسمت اعظم نمایشنامه که گفتگو دو نفری است، باید اشعار طوری مرتب بوده باشد که يك سیر منطقی از شروع و پیشرفت تا اوج و نزول در آن باشد. و شاید هم این سیر در متن اصلی بوده ولی متأسفانه چنانکه میدانیم توجه اندک بشکل کلی داستان (و بجای آن توجه بجزئیات) - که بیشتر داستان سرایان را معمول بوده - مانع از بهدنی رسیدن کامل این اصل شده. چنانکه گفتیم ممکنست که چنین سیری در نمایشنامه بود ولی فعلاً اوزان اشعار در برخی موارد شاد است و مضمون آنها ناشاد، و پاره ها گساهی محکم و گاهی سست است، و این لطمه ای به تناسب کلی داستان اشعار وارد آورده است.

اما بهر صورت تغییر وزن یا راه‌های اشعار و استقبال‌ها و بدرقه‌هایی که اشخاص بازی از هم و گوینده اصلی اشعار تعزیه نامه از دیگر شعرها کرده است یکی از برجستگی‌های این تعزیه نامه است. نسخه مرتب‌شده این تعزیه نامه را ما بدست نداشتیم، تعزیه خوانان هم بقدری در آن دست برده‌اند که پیدا کردن شکل اصلی آن ممکن نیست. پس از حذف ابیاتی که بآن افزوده بودند، و یافتن قطعاتی که از آن مفقود شده بود هنوز چند بیت مشکوک در آن هست، و برخی تکه‌های گفتگوی آن بدست نیامده. جای تکه‌های مفقود را خالی گذاشتیم و آنها را بشکل حاضر مرتب کردیم. تصحیح خود اشعار از روی دو نسخه دستنویس مندرس و منلوط باشکل انجام شد. و بر اساس نسخه حاضر است که میتوان ملاحظات ذیل را درباره آن یاد آورد:

- در سرودن این تعزیه نامه سراینده تحت تاثیر مجالس «سخنوری» که در آن عهد میدیده - یاد برخی از آن‌ها شرکت داشته بوده است؛ اشعاری که هر يك از دو طرف میخوانند از جنبه تقسیم‌بندیها و نام‌گذاریهای شعری و وزن و قافیه کاملاً قرینه است. رقابتی که بین شعر و حضرت عباس وجود داشته حتی در ارزش اشعاری که طرفین می‌خوانند رسوخ کرده است.

- اشعار اغلب تضمین یا استقبال شعرهای مشهور شعرای بزرگ سابق است که بنظر نمی‌رسد یادداشت کردن آنها در حاشیه لزومی داشته باشد.

- برخی از شعرهای این متن در متن‌های معمول «تعزیه شهادت حضرت عباس» نیز وارد شده است.

- علاوه بر تغییر وزن و قافیه اشعار در دو مورد مکالمات به بحر طویل آمده است. - محرك ساختن تعزیه نامه‌ها معمولاً شور مذهبی بوده است بدون آگاهی عمیق نمایشی یا علمی در مورد مسئله مورد اجرا. بهمین دلیل در اغلب تعزیه نامه‌ها اشتباهاتی وارد شده است. در «شمر و عباس» از جنگیدن حضرت عباس در صفین سخن میرود که صحت تاریخی ندارد، نیز در شمر دن دسته‌های سپاه اشقیاء نامهای دسته‌هایی می‌آید که در آن ماجرا شرکت نداشتند.

- در تصویر زمان واقعه، سراینده نتوانسته برخی رسوم محلی عهد خود (مثل: برخاک خیر و شر کردن، استخاره با تسبیح، فال با قرآن) را زیاد ببرد.

- جنبه استثنائی این تعزیه نامه آنست که حادثه فوق‌العاده‌ای در آن نمی‌گذرد و در نتیجه هیچ ماجرای تکان‌دهنده‌ای (از قبیل کشتارهایی که در تعزیه معمولست) روی صحنه اتفاق نمی‌افتد، و اصولاً سراینده يك واقع‌گرایی داخلی را در اثرش حفظ کرده است.

* * *

اینک بد نیست که چند کلمه‌ای هم درباره سراینده این اثر بگویم؛ «حاج سید مصطفی» تعزیه‌گردان، تعزیه‌خوان، شاعر (متخلص به میر عزا) در زمان ناصرالدین شاه شغل شبیه

گردانی داشته است و ظاهراً چند بار بدعوت شاه در بزرگترین نمایشخانه وقت - تکیه دولت در تهران - تمزیه خوانی کرده. اشعار تمزیه‌هایی که اجرا می‌کرده اغلب اثر خود او بوده است و تا آنجا که اطلاع داریم، آثاری که از او بوده اینهاست:

- بازارشام؛ یکی از چند بهترین تمزیه‌نامه‌های فارسی است، و ممکنست در آینده آنرا بطبع بی‌غلطی برسانیم.

- شمر و عباس؛ که آنرا پس از شرح حاضر با تفاوت‌هایی نسبت باصل (که در دست نیست) خواهیم دید.

- طفلان مسلم؛ این تمزیه‌نامه راهنوزبتمامی بدست نیاورده‌ایم. يك تمزیه‌نامه بهمین نام وجود دارد، و بچاپ سنگی هم، رسیده‌است، و در دست ما نیز هست که نباید از میرزا باشد، زیرا اشعار آن سست و ساختمان آن بدو حواشی در آن بسیار است. تنها قطعه‌ای که از این اثر بدست ماست قطعه بحر طویل حارث است که یکی از شاهکارهای بحر طویل محسوب میشود.

اینک بپردازیم باصل تمزیه‌نامه، با ذکر اینکه آنچه مربوط به اجرای این بازی است میان [ ] آمده است. و دیگر که این تمزیه‌نامه تنها بعنوان سندی از نمایش‌های سنتی عامیانه - که شبیه گردانی باشد - عرضه می‌شود و هیچگونه ادعای ادبی ندارد، و اگر داشته باشد ارزش در نمایشی بودن آنست. و ارزش شعریش در حد آثار مشابهی است که در آن دوره انحطاط ادبی پدید آمده بود.

بهرام بیضالی